

E-podręczniki do kształcenia ogólnego – raport otwarcia

W pierwszych dniach października Ośrodek Rozwoju Edukacji (ORE) otworzył dostęp do platformy cyfrowych podręczników, powstających w ramach rządowego programu "Cyfrowa Szkoła". Przedstawiamy raport otwarcia, którego celem jest zwrócenie uwagi opinii publicznej na istotne cechy tego projektu związane z zasadami rozpowszechniania treści podręczników. Prezentujemy także wstępną analizę przygotowanego w ramach projektu systemu informatycznego.

Koalicja Otwartej Edukacji (KOED) jest porozumieniem organizacji pozarządowych i instytucji publicznych, współpracujących w obszarze edukacji, nauki i kultury na rzecz budowania i wykorzystywania otwartych zasobów edukacyjnych. Koalicja organizuje warsztaty dla edukatorów i pracowników instytucji kultury, przygotowuje publikacje edukacyjne oraz działa na rzecz otwartych zasobów publicznych na poziomie politycznym, publikując stanowiska i biorąc czynny udział w dyskusji na temat reformy prawa autorskiego w Polsce. Informacje o działalności Koalicji oraz możliwościach przystąpienia znajdują się na stronie <http://koed.org.pl/>.

Spis treści:

1. Kontekst projektu
2. Wstępne uwagi KOED do realizacji projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego"
 - 2.1 Uwagi techniczne
 - 2.2 Uwagi do kwestii merytorycznych
 - 2.3 Ogólne uwagi do organizacji projektu
3. Wolne licencje w e-podręcznikach
 - 3.1 Podstawowe zasady wolnych licencji
 - 3.2 Możliwości ponownego wykorzystania treści e-podręczników
 - 3.3 Brak bariery komercyjnego wykorzystania - perspektywa dla wydawców
4. Jak pisać o e-podręcznikach (zalecenia dla dziennikarzy)
5. Wsparcie merytoryczne ze strony KOED

1. Kontekst projektu

Idea otwartej edukacji zbudowana jest na przekonaniu, że wiedza całego świata jest dobrem publicznym, dlatego każdy powinien mieć swobodę wykorzystywania, dostosowywania do swoich potrzeb, ulepszania i rozpowszechniania materiałów edukacyjnych bez ograniczeń, by uczynić edukację zarówno bardziej dostępną, jak i bardziej skuteczną. W idei otwartej edukacji nie chodzi jedynie o prawo dostępu do materiałów edukacyjnych, ale również o prawa do niezależnego i bezpłatnego ich kopiowania i wykorzystywania, także poza formalnym systemem edukacji szkolnej czy akademickiej.

W styczniu 2008 r. została opublikowana Kapsztadzka Deklaracja Otwartej Edukacji, jeden z kluczowych dokumentów określających cele i metody ruchu OZE. Deklaracja była efektem spotkania i wspólnej pracy kilkudziesięcioosobowej grupy pracowników organizacji pozarządowych, przedstawicieli instytucji naukowych i administracji państwowej, nauczycieli i autorów materiałów edukacyjnych z całego świata. Przyjęta w czerwcu 2012 roku przez UNESCO Deklaracja Paryska zaleciła rządowi krajowemu wdrożenie kompleksowego programu wsparcia dla otwartych zasobów w polityce edukacyjnej i podkreśliła, że ich tworzenie powinno być finansowane ze środków publicznych.

Filary otwartej edukacji to:
nauczyciele i uczący się zaangażowani w tworzenie, wykorzystywanie, dostosowywanie do swoich potrzeb oraz ulepszanie otwartych zasobów edukacyjnych;
otwarte zasoby edukacyjne publikowane na wolnych licencjach, w formatach zapewniających w praktyce prawa gwarantowane przez licencje, oraz dostępnych na różnorodnych platformach technicznych;
polityka otwartej edukacji - organy władzy oraz dyrekcje szkół i uniwersytetów powinny nadać otwartym zasobom priorytet w polityce edukacyjnej.

W Polsce podręczniki szkolne z roku na rok kosztują coraz więcej. Szybko stają się nieaktualne i nieprzydatne. Wydawcy podnoszą ceny i zmuszają rodziców do zakupu nowych zestawów książek, a dzieci do noszenia ciężkich tornistrów. Media ujawniają przypadki korupcji związanej z dystrybucją podręczników w szkołach. Powszechny, bezpłatny i wolny dostęp do podręczników jest dziś społeczną koniecznością.

Niektórzy wydawcy krytykują program "Cyfrowa szkoła" podkreślając, że jest to zbyt wielka ingerencja państwa w wolny rynek wydawniczy, gdzie mechanizmy konkurencji gwarantować mają jakość materiałów edukacyjnych. Okazuje się jednak, że ten rynek nie jest wolny. Tylko w tym roku Ministerstwo Edukacji przeznaczyło prawie 180 mln zł na

dofinansowanie kosztów zakupu podręczników przez rodziców. To 52 mln zł więcej niż w 2012 roku. Pomoc ta obejmie 575 tys. uczniów, jednak pieniądze te ostatecznie trafią do wydawców. W tej perspektywie kwota nieco ponad 49 mln złotych przeznaczona na przygotowanie systemu informatycznego i treści darmowych i wolnych e-podręczników nie może być zagrożeniem dla rynku wydawniczego.

Co więcej, zasady, na których publikowane będą e-podręczniki umożliwiają wydawcom wykorzystanie ich do rozwoju nowych komercyjnych projektów wydawniczych. Wciąż także rodzice i nauczyciele zachowują wolność wyboru podręcznika.

Szerszym kontekstem dyskusji nad e-podręcznikami powinna być refleksja nad miejscem i rolą podręczników w praktyce nauczania oraz możliwościami efektywnego wykorzystywania zasobów internetowych w polskiej Szkole.

2. Wstępne uwagi KOED do realizacji projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego"

2.1 Uwagi techniczne

Podkreślamy, że otwartość projektu e-podręczników polega nie tylko na otwartości prawnej, ale też technologicznej. Przypominamy, że należy unikać materiałów tworzonych z myślą o wyłączenie jednym urządzeniu lub jednej platformie dystrybucji. Doceniamy starania wydawcy e-podręczników o dostosowanie systemu informatycznego do popularnych przeglądarek i urządzeń mobilnych, mając świadomość, że wciąż na wczesnym etapie prac mogą pojawiać się drobne błędy. Na pewno pozytywnie należy ocenić przygotowany przez ORE system zgłaszania błędów i komunikacji z użytkownikami już na bardzo wczesnym etapie rozwoju systemu.

System na obecnym etapie tworzenia nie pozwala na łatwe drukowanie wybranych modułów w ramach jednego e-podręcznika. Należy zapewnić możliwość drukowania opracowanych w programie materiałów, pozwalając użytkownikowi na przykład na możliwości oddzielenia multimediiów od tekstu. W komunikacji o e-podręcznikach należy podkreślać możliwość korzystania z samodzielnie przygotowywanych wydruków wybranych modułów tematycznych, co w praktyce szkolnej może być dobrą alternatywą dla stosowania tabletek czy laptopów.

Ponieważ zgodnie z założeniami projektu kod źródłowy systemu informatycznego e-podręczników ma być otwarty i publikowany na wolnych licencjach oraz dostępny do ponownego wykorzystania, należy ustalić termin i formę upublicznienia go w ramach wybranego repozytorium.

Zwracamy uwagę na nieczytelne zasady funkcjonowania modułu wyszukiwania. Dostępna w systemie wyszukiwarka powinna umożliwiać przeszukiwanie w trybie zaawansowanym (np. w ramach jednego modułu czy jednego e-podręcznika).

Być może dobrym rozwiązaniem byłoby umożliwienie szybkiego dodawania zapytań lub sugestii bezpośrednio w treści poszczególnych modułów, co ułatwiłoby poprawianie błędów i aktualizację treści.

Niepokoiki wybranie przez twórców podręczników serwisu Google Analytics do śledzenia ruchu na stronie głównej projektu. Niejasny regulamin Google Analytics daje bowiem bardzo szeroki zakres uprawnień firmie do wykorzystywania danych osobowych pozyskanych w ten sposób. Google Analytics gromadzi nie tylko ogólne dane statystyczne o użytkownikach, lecz również szczegółowe dane umożliwiające śledzenie aktywności poszczególnych osób - m.in. numery IP komputerów, z których działają oraz informacje o tym skąd przyszli i dokąd odeszli z serwisu. Postulujemy zamianę Google Analytics na np. lokalną instalację Piwik czy innego tego rodzaju oprogramowania do analizy ruchu w serwisie, bez konieczności dzielenia się tymi wrażliwymi danymi z zewnętrznymi podmiotami.

2.2 Uwagi do kwestii merytorycznych

Koalicja Otwartej Edukacji zwracała już uwagę, że błędem było ograniczenie liczby potencjalnych partnerów merytorycznych pracujących nad treścią e-podręczników. Przyjęta procedura konkursowa wykluczyła instytucje, które mogłyby stworzyć wysokiej jakości treści do jednego czy dwóch przedmiotów, ale nie są w stanie przygotować oferty obejmującej tak wiele podręczników (np. do języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie dla klas IV—VI, gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych równocześnie). Mamy nadzieję, że ta sytuacja nie wpłynie negatywnie na jakość przygotowywanych treści, od której tak bardzo zależy sukces lub porażka projektu e-podręczników.

Podkreślamy konieczność odpowiednio czytelnego opisu statusu prawnoautorskiego wszystkich materiałów wizualnych dostępnych w e-podręcznikach, co ułatwi ich bezpieczne, legalne wykorzystanie także w zewnętrznych projektach. W aktualnej wersji autorzy podani są grupowo na stronie tytułowej każdego podręcznika, co uniemożliwia ustalenie autorstwa poszczególnych modułów i potencjalnie utrudnia wykorzystywanie ich w oderwaniu od pozostałej części podręcznika. Nawet przy wykorzystaniu krótkich fragmentów podręcznika, czy poszczególnych ćwiczeń i przykładów, będzie bowiem trzeba dodawać do nich dość długą listę wszystkich współautorów każdego z podręczników. Jeśli nie istnieje możliwość ustalenia autorstwa poszczególnych części podręcznika, dobrym rozwiązaniem byłoby

wygenerowanie osobnej strony z ich pełną listą i w warunkach uznania autorstwa wprowadzić wymóg podania linku do tej jednej strony.

Zwracamy również uwagę na brak informacji dotyczącej sposobu, w jaki należy spełnić warunek atrybucji zawarty w licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa (CC BY). Atrybucja ta powinna przyjąć formę wzorcowej klauzuli, którą będzie należało dodawać do kopii i edycji podręczników.

W przypadku testowych fragmentów podręczników do matematyki, które wykorzystują logo i oprogramowanie GeoGebra - pojawia się problem niespójności licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa (CC BY) z regulaminem użycia GeoGebry, który zezwala na użycie tego oprogramowania wyłącznie w celach niekomercyjnych z udostępnianiem powstałych utworów na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa - Użycie Niekomercyjne - Na Tych Samych Warunkach (CC BY-NC-SA). Wprowadź statyczne wersje podręczników (epub i pdf) - nie zawierają logo i oprogramowania GeoGebry, ale pojawia się problem, czy ich graficzna postać nie zawiera fragmentów utworów, do których producent tego systemu może rościć jakieś prawa. Jeśli twórcy podręcznika podpisali umowę z producentem tego oprogramowania na jego użycie wykraczające poza zakres dopuszczony regulaminem - jej treść powinna zostać ujawniona - przynajmniej w zakresie klauzul prawnoautorskich.

Należy w bardziej czytelny sposób informować użytkowników o ich prawach do wykorzystania treści e-podręczników. Prosta informacja o licencji to za mało - niezbędna jest osobna strona informacyjna w czytelny sposób opisująca zasady korzystania z projektu. Można wykorzystać na niej odpowiedni schematem lub atrakcyjną infografikę. Idealnym rozwiązaniem byłoby umieszczenie linku przy każdym module, który automatycznie generowałby obowiązkową klauzulę prawną-autorską wraz ze spisem faktycznych autorów, zgodną z warunkami licencji CC BY.

2.3 Ogólne uwagi do organizacji projektu

Ośrodek Rozwoju Edukacji podejmuje już szereg aktywności w ramach swojej polityki informacyjnej na temat e-podręczników. Zachęcamy, aby więcej miejsca poświęcić w niej na wątki związane z szerokimi prawami użytkowników co do kopiowania, wykorzystywania i przerabiania treści oraz na informowanie o ruchu otwartej edukacji, którego częścią staje się projekt e-podręczników.

Należy podkreślić i pochwalić współpracę ORE ze środowiskami osób niepełnosprawnych, szczególnie z Forum Dostępnej Cyberprzestrzeni, które na bieżąco konsultują i doradzają podczas prac nad dostępną stroną e-podręcznika,

tak aby mogły z niego korzystać niepełnosprawne dzieci z najróżniejszymi ograniczeniami, zarówno fizycznymi jak i sensorycznymi. Zgłaszane błędy techniczne są brane pod uwagę i usuwane w trakcie prac nad e-podręcznikiem. Zaprezentowane 1 października moduły demonstracyjne nie są jeszcze w pełni dostępne dla osób niepełnosprawnych, lecz zaangażowanie ORE w pracę nad jak najszerszym udostępnieniem zawartych w e-podręczniku treści jest doskonałym przykładem dobrych praktyk w tym zakresie.

Ważnym elementem polityki ORE powinno być wsparcie dla nauczycieli. Dotyczyć ono musi nie tylko technicznych aspektów korzystania z e-podręczników, ale także komunikacji skierowanej do uczniów i rodziców. Komunikacja ta uwzględniać powinna wątek otwartych zasobów edukacyjnych oraz dozwolonego użytku, którego zapisy stosować można także do tradycyjnych „zamkniętych” podręczników.

W celu usprawnienia prac nad treścią e-podręczników ORE powinno nawiązać kontakt z instytucjami kultury (muzeami, archiwami, bibliotekami), które digitalizują swoje zbiory i udostępniają je na wolnych licencjach lub w domenie publicznej, a więc mogą być źródłem dobrej jakości materiałów wizualnych (fotografii, grafik itp.).

3. Wolne licencje w e-podręcznikach

3.1 Podstawowe zasady wolnych licencji

System informatyczny e-podręcznika oraz treści publikowane za jego pomocą są - zgodnie z założeniami projektu - budowane i udostępniane z wykorzystaniem zasobów rozpowszechnianych na tzw. wolnych licencjach. Oznacza to, że każdy użytkownik podręczników uzyskuje następujące prawa:

prawo dostępu do wszystkich elementów systemu informatycznego i wszystkich treści
prawo do kopiowania i rozpowszechniania wszystkich elementów systemu informatycznego i wszystkich treści
prawo do tworzenia edycji i przeróbek wszystkich elementów systemu informatycznego i wszystkich treści
prawo do rozpowszechniania zmienionych wersji systemu informatycznego i treści

Prawa te przysługują osobom fizycznym, przedsiębiorstwom i instytucjom bez wymagań formalnych takich jak konieczność podpisywania umów czy uzyskiwania zgód wydawcy (Ośrodka Rozwoju Edukacji). Prawa te wykorzystane być mogą również w działalności komercyjnej bez wypłaty wynagrodzenia na rzecz wydawcy. To zdecydowane rozszerzenie uprawnień użytkowników w porównaniu z prawami, jakie mają oni w przypadku korzystania z

tradycyjnych podręczników publikowanych przez komercyjnych wydawców edukacyjnych.

Zwracamy jednak uwagę, że nawet w przypadku tradycyjnych podręczników ich użytkownicy mają uprawnienia zapisane w ramach tzw. dozwolonego użytku. Pozwala on m.in. na wykonywanie kopii czy skanu podręcznika do własnych prywatnych celów, rozpowszechnianie jej wśród członków rodziny i bliskich znajomych czy - w przypadku praktyki szkolnej - wykonywania i rozpowszechniania kopii fragmentów podręczników wśród uczniów.

Zgodnie z założeniami projektu, treść przygotowanych przez Ośrodek Rozwoju Edukacji e-podręczników dostępna będzie na wolnych licencjach Creative Commons Uznanie Autorstwa (CC BY) lub Creative Commons Uznanie Autorstwa - Na Tych Samych Warunkach (CC BY-SA). Licencje te powstały na bazie wolnych rozwiązań prawnych stosowanych już pod koniec lat 80. w informatyce i dziś wykorzystywane są jako użyteczne narzędzie określające zasady wykorzystywania dostępnych w internecie treści: fotografii, artykułów i książek, muzyki, filmów. Przystępne podsumowanie na temat wolnych licencji z katalogu Creative Commons znaleźć można na stronie creativecommons.pl.

Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie pod warunkiem oznaczenia autorstwa.

Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja. Jest to licencja używana przez Wikipedię i jej siostrzane projekty.

3.2 Możliwości ponownego wykorzystania treści e-podręczników

Oprócz bezwzględnego prawa do kopiowania i niezależnego rozpowszechniania treści e-podręczników, ich użytkownicy otrzymują także prawo dokonywania zmian w jego treści i rozpowszechniania tak zmienionej wersji. Poniżej przedstawiamy kilka przykładowych scenariuszy skorzystania z tych uprawnień:

- swobodne wykorzystywanie materiałów graficznych z podręcznika (ilustracji, wykresów, fotografii) w prezentacjach na tablicach multimedialnych, na stronach internetowych (np. stronie klasowej lub blogu nauczyciela) i w innych publikacjach;
- uzupełnianie treści e-podręczników przez nauczycieli i rozpowszechnianie jego zaktualizowanych wersji;
- udostępnianie całości podręcznika lub jego fragmentów w serwisach wymiany plików.

Zwracamy uwagę, że przy ponownym wykorzystaniu należy podać informacje o autorach i wydawcy treści podręcznika oraz - w przypadku treści udostępnianych na wolnej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach wszystkie utwory zależne rozpowszechniać na tych samych zasadach.

3.3 Brak bariery komercyjnego wykorzystania - perspektywa dla wydawców

Wydawcy edukacyjni są jednymi z największych krytyków e-podręczników tworzonych przez ORE, jednak zasady, na jakich są one rozpowszechniane, dają im nowe perspektywy działalności wydawniczej. Treści e-podręcznika oraz jego system mogą być - ze względu na przyjęcie wolnych licencji - swobodnie kopiowane, rozpowszechniane i zmieniane także w celach komercyjnych. Można zaproponować przynajmniej kilka scenariuszy związanych z tego typu wykorzystaniem e-podręczników:

- przygotowywanie i komercyjne rozpowszechnianie zaktualizowanych i uzupełnionych o nowe materiały multimedialne podręczników;
- udostępnianie tanich drukowanych wersji e-podręczników;
- wykorzystanie systemu e-podręczników do budowy własnego komercyjnego repozytorium materiałów edukacyjnych;
- usługi szkoleniowe w zakresie wykorzystywania i aktualizacji e-podręczników.

Podkreślamy jednocześnie, że zgodnie z Konstytucją naczelną zasadą polityki edukacyjnej państwa nie może być interes prywatnych podmiotów komercyjnych, ale powszechna i bezpłatna dostępność do materiałów edukacyjnych.

4. Jak pisać o e-podręcznikach? (zalecenia dla dziennikarzy)

Zachęcamy dziennikarzy podejmujących w swoich publikacjach wątek e-podręczników do niepomijania w przygotowywanych materiałach zagadnień takich jak:

- globalny ruch otwartej edukacji i tworzenia otwartych zasobów edukacyjnych;
- wykorzystanie w projekcie wolnych licencji jako zasady rozpowszechniania treści e-podręczników, dającej ich użytkownikom maksymalne prawa związane z kopiowaniem, niezależnym rozpowszechnianiem i tworzeniem edycji;
- dostępność (*accessibility*) treści i użyteczność (*usability*) systemu informatycznego;
- możliwość korzystania z treści e-podręczników w formie drukowanej, bez pośrednictwa urządzeń cyfrowych;
- możliwość wykorzystania treści e-podręczników przez komercyjnych wydawców w ramach nowych projektów wydawniczych;

E-podręczniki to zdecydowanie więcej niż proste przeniesienie treści z postaci drukowanej do postaci cyfrowej. Pominięcie wymienionych wyżej wątków w informowaniu o tym projekcie sprawia, że komunikacja na jego temat pozostaje niepełna i nie oddaje społecznego i edukacyjnego znaczenia tego projektu.

5. Wsparcie merytoryczne ze strony KOED

Koalicja Otwartej Edukacji udostępnia wsparcie merytoryczne w zakresie zagadnień prawnych, technologicznych i organizacyjnych związanych z projektami otwartej edukacji. Zachęcamy edukatorów, dziennikarzy i przedstawicieli instytucji publicznych do kontaktu i współpracy.

Podstawowe informacje o ruchu otwartej edukacji oraz polskich i zagranicznych otwartych zasobach edukacyjnych znaleźć można w publikacji "Przewodnik po otwartych zasobach edukacyjnych", udostępnionej na stronie domowej KOED (<http://koed.org.pl>). Znaleźć tam można również informacje o istniejących już polskich otwartych zasobach edukacyjnych.

Opracował Zespół Koalicji Otwartej Edukacji.